

Благодійність як соціальний феномен

Грищенко Н. В.

*кандидат філософських наук, доцент, доцент кафедри
соціальних та економічних дисциплін Харківського національного університету
внутрішніх справ
м. Харків, Україна*

У статті пропонується осмислення добродійності як соціального феномену в контексті його взаємозв'язку із загальнолюдськими цінностями.

Тема благодійності все частіше стає об'єктом наукових досліджень. І це не випадково, адже впродовж останніх десятиліть благодійна діяльність стала майже невід'ємним атрибутом суспільного життя. Однак, специфіка цієї діяльності полягає в тому, що заснована вона виключно на добрій волі суб'єкта і завжди передбачає ситуацію вибору. Отож, містить певну неоднозначність і потребує комплексних досліджень.

Загальнотеоретичні та методологічні проблеми благодійності здавна привертали до себе увагу науковців. До їх аналізу вдавались як класики філософсько-соціологічної думки – Г. В. Ф. Гегель, П. Лафарг, К. Маркс, Дж. Мілль, так і сучасні дослідники – М. Дмитрієнко, В. Малахов, Н. Савранська, К. Шихова та ін. Визначаючи благодійність як добровільну безкорисливу діяльність, спрямовану на допомогу нужденним, спробуємо поглянути на неї крізь призму соціальної взаємодії в контексті взаємозв'язку з загальнолюдськими цінностями.

Благодійність – це особливий вид соціальної взаємодії, який докорінно відрізняється від тих, що обумовлені інституційними зв'язками. З одного боку, вона визначається об'єктивним соціальним чинником, а саме – існуванням малозабезпечених, нужденних – тобто, об'єктивно існуючою потребою в допомозі однієї із сторін, а з іншого – суб'єктивним бажанням іншої сторони таку допомогу надати. Однак одного бажання для здійснення вчинку недостатньо. Сам вчинок повинен бути мотивований, знаходити підтримку в свідомості людей, схвалення. Більшість дослідників мотиваційні сили

благодійності виводять із духовності людини, її потреби любити. Кореляція благодійності з любов'ю майже не викликає сумнівів. Сутнісна сторона любові, як зазначав М. О. Лоський, полягає в тому, що «об'єкт любові залучається мною до складу моєї сутності, стає онтологічно спорідненим з моїм «Я» та моїм життям». Якщо «Я» - людина (ессе homo!), то хто я по відношенню до інших людей – «друг, товариш і брат», чи індивід, що самовизначається за формулою «homo homini lupus est» (людина людині – вовк), а чи може втілення «золотої середини» між цими двома позиціями. Із вирішення онтологічних питань впливає моральна проблематика, яка в християнському світі традиційно визначається відомими заповідями: «возлюби ближнього свого, як самого себе», «будь для іншого другом і братом», «допоможи нужденному». З благодійністю традиційно пов'язують такий тип любові, як любов до ближнього. Повчальною в даному відношенні є біблійна притча про доброго самарянина, який, на відміну від священника та левіта, надав допомогу потерпілому від рук розбійників мандрівнику. Притча говорить про те, що любов до ближнього як загальна заповідь християнської моралі породжує конкретний моральний обов'язок людини прийти на допомогу іншому, якщо він такої допомоги потребує. Виникає питання: на кого покладається цей моральний обов'язок і по відношенню до кого він може бути виправданим? На кожну людину і по відношенню до кожної – така ліпша відповідь, яка спадає на думку і яку багато хто з релігійних мислителів вважає за єдино вірну. Якщо так, то і християнська заповідь формулювалась би інакше: «возлюби кожного, як самого себе». Але ж ні, християнство наголошує на любові до ближнього. «Хто із трьох був ближнім для потерпілого?», - запитував Ісус Христос законника і вже саме це питання вказує на те, що християнська любов, як і любов взагалі, обираюча. Любов, до якої закликав Ісус Христос, означає близькість людей, що і виражається поняттям «ближній». Теологи одностайні в тому, що близькість устанавлюється через Бога і віру в Нього. Однак, моральний потенціал згадуваної притчі значно більший: добрий самарянин був представником іншої віри, ніж потерпілий. Отож моральні обов'язки, обумовлені принципом любові

до ближнього, знаходяться поза межами єдиної віри, раси, нації, сімейних, родових чи общинних зв'язків. Вони носять загальнолюдський характер. Мій ближній – це не лише член моєї родини, сім'ї, нації чи віри. Ближнім є кожен, з ким пов'язує мене людська солідарність, заснована на співчутті.

Християнство поєднало любов – почуття, що потребує максимального єднання, із вчинком, творінням добра і поклало обов'язок допомоги ближньому на кожного, хто здатен таку допомогу надати. На протязі багатьох віків величний пафос християнської моралі підтримувався всіма без винятку верствами населення. Ситуація суттєво змінилась після XVIII ст., хоча підвалини цих змін закладались набагато раніше – в період релігійних реформацій в континентальній Європі та Англії (XVI – XVII ст.). З розвитком урбанізації попередні зв'язки слабшали і держава взяла на себе значну частину відповідальності за забезпечення необхідного рівня життя людей. Таким чином благодійність перестала бути лише фактом віри і співчуття і стала функцією держави. Ця функція здобула своє закріплення в юридичних нормах. В середині XX ст. правові системи західних країн поповнились рядом прав нового покоління – економічними і соціальними. Вони здобули міжнародне визнання і були закріплені спочатку Загальною Декларацією прав людини (Ст.22-27), а пізніше - Міжнародним Пактом про економічні, соціальні і культурні права. Під всю систему соціального забезпечення було підведено «юридичний фундамент». В житті суспільства відбулися епохальні події: на зміну ненадійним моральним обов'язкам прийшли тверді правові норми. Право на захист з боку держави вселяло більше оптимізму, ніж надія на милостиню. До того ж, воно мало викликати почуття гідності в душах бідних і обездолених. «Ніхто не повинен жити за рахунок милосердя інших, всі повинні мати право на захист з боку держави», - писав К. Поппер [1, с.145].

Визнаючи соціально-економічні права як значне досягнення XX ст., разом з тим доводиться констатувати, що механізми їх реалізації часто є недосконалими, а в моральному плані – навіть принизливими для багатьох людей. Це стосується багатьох держав, в тому числі й України. Одна із

можливих причин криється, на думку автора, в формалізмі державного благодійництва. Взавши на себе місію генерального добродчинця, держава не успадкувала досить важливої компоненти цієї діяльності – морально-психологічної. В більшості випадків благодійність супроводжувалась емоціями співчуття, милосердя, бажанням добра і любові до людини, нехай навіть з елементами жалю. Державна система соціального захисту всі добродчинні дії обумовила наявністю закону, інструкцій, вказівок, зробивши моральну оцінку і емоції недоречними. Юридичні відношення в сфері соціального забезпечення стали шаблонними, виключно формальними: написати заяву, зібрати необхідні підписи, надати довідки і т.п. На практиці реалізація соціальних прав виявилась надто складною. Це обумовило появу громадських добродчинних організацій. Однак, пов'язати християнську заповідь із реальним життям сучасної людини виявилось досить проблематичним. Високу моральність та шляхетність вчинку самарянина і сьогодні ніхто не заперечує, однак багато хто зауважує, що це - жертвна поведінка і її не можна вимагати від кожної людини. Такі вчинки лежать в площині абстрактної моралі, а в реальному житті панує мораль відносна, яка заснована на боротьбі протирічливих мотивів та інтересів і пов'язана з можливостями людини, її повсякденними турботами, цілями та планами. Людям більш властиво співчувати один одному, але із цього не випливає їхня готовність до самопожертви заради іншого. Із жертвеної любові досить важко вивести щось позитивне і для права, та й саме воно, право, такому ідеалу дати нічого не спроможне. Більш того, якби ситуація, подібна біблійній, розглядалась в сучасному суді, то проникливий розум адвоката, захищаючи священника чи левіта, знайшов би немало аргументів на їх користь. Хіба мандрівник не знав про небезпеку, яка чатує на нього в безлюдній пустелі? То чому не вжив належних заходів безпеки? Сучасні юристи схильні вважати, що в більшості скоєних злочинів є провина самого потерпілого: виявив легковажність, необачливість, надмірну довіру і т. п. Юридичне відзеркалення християнської заповіді якщо і можливе, то лише через категорії та інституції позитивної моралі. До того ж, варто зауважити, що моральній природі

відношень, які виникають в процесі благодійництва, споконвіку властивий обов'язок віддяки. Совітлива людина ніколи не залишиться байдужою до того, хто виявив до неї щирість чи хоча б співчуття. Отож, благодіяння викликає енергію відповідного вчинку, мотивує цей вчинок і обумовлює його. Між моральними суб'єктами виникає взаємодія, в основі якої лежить обмін добрими справами, в усякому випадку – цінностями, значущими для обох. Нужденний може віддячити свого благодійника похвалою, шанобою, вірністю, готовністю виконати повеління, тощо. Відносини приватної благодійності завжди відрізнялись нестійкими моральними позиціями і досить часто вплітались в схему соціального доброобміну. Такий доброобмін може закріплюватись і нормами права. Так, наприклад для тих, хто використовує особистий чи робочий автомобіль з благодійною метою, ставка за подолану відстань (вид податку в США) на 41% нижча. В деяких країнах враховується благодійність і при вступі до університету чи прийомі на роботу. Той незаперечний факт, що в благодійних акціях іноді можуть бути реалізовані приватні інтереси їх організаторів, є приводом для критики самої доброчинності. Найбільш типовими аргументами, як правило, є такі: за допомогою благодійності здобувається й поширюється влада; благочинна діяльність для добродійника стає певною формою реклами чи способом зменшення суми податку, з її допомогою «відмивається» «нечистий» капітал, тощо.

Отож, благодійність здатна виступати не лише засобом компенсації недоліків перерозподілу суспільних благ, бути способом реалізації духовної потреби людини в любові до ближнього, а й породжувати певні форми духовного панування. Дослідження благодійності в такому аспекті може стати предметом подальших наукових розвідок.

ЛІТЕРАТУРА

1. Поппер К. Открытое общество и его враги. Том 2: Время лжепророков: Гегель, Маркс и другие оракулы. /Карл Поппер; [пер. с англ. под ред. В. Н. Садовского].– М.: Феникс, Международный фонд «Культурная инициатива», 1992 - 528с.